

Pavao Ritter Vitezović ženama i o ženama

Poglavlje „Ženama i o ženama“ u hrvatskom izdanju latinskih *Pjesničkih poslanica* (*Epistolae metricae*) polihistora, povjesničara i književnika Pavla Rittera Vitezovića predstavlja osobitu skupinu poslanica u kojoj – za razliku od pretežito „realnih pisama“ (Moretti 2022: 7) – postoje „možda i poneki fiktivni adresati, ženske osobe iz nekoliko mladenačkih erotskih pjesama“. Te poslanice „istodobno pružaju uvid u strategije samopredstavljanja te ukazuju na funkcije žanra epistole“ (Moretti 2022: 7–8). Uz pjesme okupljene u poglavlju „Ženama i o ženama“ u ovoj analizi uzimaju se u obzir i pjesme izvan navedenoga poglavlja, tj. pjesme smještene u poglavlja u kojima dominira neka druga tema: naime, motiv žene prisutan je, dakako, u većem broju pjesama koje upotpunjuju rekonstrukciju funkcija toga motiva.

U odnosu na kritičko izdanje i prvotisak izvornika *Epistolae metricae* (2019), Vitezovićeve pjesničke poslanice u hrvatskom prepjevju Zrinke Blažević reorganizirane su prema odluci priređivačice Violete Moretti po tematsko-motivskom kriteriju, pa je posebna posveta ženama u nizu poglavlja („Prijelomni životni trenuci“, „Ženama i o ženama“, „Rodni Senj“, „Drugovanja“, „O knjizi i književnosti“, „Borba za preživljavanje“, „Slučaj Lika“, „Iz svakodnevice“, „O domovini“, „Epilog“) markantan signal sintagmatskoga i paradigmatškoga čitanja Vitezovićevih poslanica i čitava pjesničkog opusa. U pjesničkim poslanicama s motivom žene Ritter Vitezović tematizira mladenačku ljubav i ljubavnu žudnju te kritizira djevojke, sve u skladu s pjesničkim konvencijama naslijeđenima iz rimske ljubavne lirike; tu je i nekoliko primjera utješnih poslanica povodom smrti supružnika pojedinih primatelja te, kao posebnost, jedina poslanica koju je uputio ženi pod pravim imenom, nadvojvotkinji Elizabeti (Moretti 2022: 25). *Pjesničke poslanice* predstavlja svoju vrstan autobiografski epistolarno-pjesnički dnevnik (Moretti 2022: 7), koji zbog prostora samoprikazivanja i samopromocije te Vitezovićeve spretno inkorporirane načitanosti valja uzeti *cum grano salis* (Moretti 2022: 21), kao potenciranu formaliziranost.

Unutar etikete u svijetu javnoga epistolograf nastoji biti zapažen, tj. izdvojiti se među ostalim pošiljateljima, a kad je riječ o privatnoj intonaciji, prepoznavanju srodnosti misli i osjećaja u zajed-

ništvu intimnoga svijeta korespondenata, on nastoji postići uvjerljivost i istinitost do poistovjećivanja i intimnoga sporazuma.

Analiza odabranoga dijela opusa oprimjeruje transfer antičkih kulturnih elemenata u 17. stoljeće vodeći računa o osobitom značaju hrvatskoga neolatinitizma, a naglašava načela odabira, dakle selektivnost unutar raspoloživih konvencija, u sklopu širega fenomena ranonovovjekovnih kulturnih transfera (Burke i Po-chia Hsia 2007).

I.

Termin „poslanice“ koristi se „za stihovana pisma, slijedeći trend koji se, usprkos neredu u terminologiji, polako uspostavlja u novolatinskoj filologiji, a koji pravi razliku između pisma (*litterae*)¹ i poslanice (*epistola/epistula*)“ (Moretti i Stepanić 2019: 9). Tako je i u prijevodu *Pjesničkih poslanica* u kojemu Moretti u svojem popratnom tekstu termin „poslanica“ rabi i dalje kao izraz za stihovano pismo (Moretti 2022: 14), ali u naslovu iz opravdanih razloga zadržava sintagmu pjesničke poslanice. Ipak vrijedi uputnica:

No, nešto je drukčiji uzus u kroatističkoj nomenklaturi epistolarnih tekstova, gdje poslanica može značiti i prozni tekst. Detaljnije vidi Fališevac, D., „Renesansna poslanica kao prostor poetičko-estetičkih iskaza“, *Colloquia Maruliana* XVII, 2008, 7. (Moretti i Stepanić 2019: 9)

Ta činjenica sugerira da se novolatinska filologija u nomenklaturi približava povijesti a udaljuje od kroatistike (i brojnih neofiloloških grana i znanosti o književnosti). Kroatističkom razlikovanju poslanice i pjesničke poslanice možda doprinosi i uvriježeni prijevodni naziv „poslanica“ za biblijske starozavjetne prozne poslanice pa zbog snažne tradicije nije suvišno dodavati epitet pjesničkoga. Stoga je terminološka nedoumica između poslanice i epistole razriješena istaknutim kvalitetnim prijevodnim izdanjem nedvojbeno naslovljenim – *Pjesničke poslanice* (Vitezović 2022) umjesto „poslani-

¹ Za potrebe povijesnoga konteksta tumačenja citiranoga rada izmjene citata u zagradama iz engleskoga (*letter – epistle*) u latinski jezik (*litterae – epistola/epistula*) provela C. P.

ca“², a koje obuhvaćaju izbor iz latinskoga prvotiska *Epistolae metricae* (sastavljenog od Vitezovićevih *Epistolarum metricarum liber primus*, *Epistolarum metricarum liber secundus*, dvije *Otia metrica* te tri *Epistolarum metricarum liber*) i dubinski slijede temeljnu zamisao koju je Vitezović imao pri priređivanju vlastitoga rukopisa (Moretti i Stepanić 2019).

Pjesničke poslanice koje je Vitezović pisao u razdoblju od 1676. do 1712. i koje su sada u kratkom razdoblju doživjele dva vrijedna izdanja, jedno u izvorniku, tj. na latinskom jeziku, a drugo u opsegu izbora prijevoda na hrvatski jezik, signaliziraju da je, nakon bavljenja Vitezovićevim jezikom i ponajprije epikom, nastupilo vrijeme za proučavanje lirskoga segmenta Vitezovićeva opusa. Budući da su žene kao recipijent i žene kao tema izdvojeni kao malen, ali poticajan tematski krug za proučavanje šire slike hrvatske i europske civilizacije na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, potrebno je zapitati se koliko ta tema sudjeluje u odgonetanju još uvijek nerazriješenih stilskopovijesnih dvojbi vezanih uz odredbe Vitezovićeva iznimno složenoga i zanimljivoga opusa. Tragom zapažanja Dunje Fališevac i Tomislava Bogdana da se u renesansnim poslanicama obrađuju brojne i raznovrsne teme, da stihovane poslanice često govore o piscima, njihovu privatnom životu, odnosu među piscima, a o književnim djelima govore općenito (Fališevac 2008), da su izvor autobiografskih i biografskih, književnopovijesnih, kulturnopovijesnih i bibliografskih podataka te podataka o književnim krugovima u kojima su pojedini pisci djelovali i unutar kojih su prijateljevali (Fališevac 2008: 10–11; Bogdan 2012: 270–274; Bogdan 2017: 28–32), u Vitezovićevu korpusu epistola na prijelazu 17. u 18. stoljeće potvrđuje se dugo trajanje tradicije.

Početna istraživanja Vitezovićeva života kretala su upravo od epistolarnih tekstova (Klaić 1914), no nakon što je preliminarni bio-bibliografski posao napravljen, za komparativna čitanja i provjere očekivani postupci retorizacije i klišeizacije (Fališevac 2008: 24) postaju ponovno zanimljivi. Vitezovićeve pjesničke poslanice su konvencionalne, čvrsto kodificirane, ali su nijanse pjesničkoga odabira tim poticajnije za razumijevanje njegovanoga govora.

Pitanje može li se na Vitezovićev izbor stiha i specifično elegijske poslanice gledati kao na stvar mode, kao na demonstraciju vlastita stihotvornog umijeća, pokazivanje intelektualnih vještina, dodatnu estetizaciju pisma, ukazivanje na pripadnost intelektualnoj eliti, ostaje otvorenim. Stoga se u pjesničkoj epistoli ne smije zanemariti nijedna od

dviju glavnih dimenzija: epistolarna i pjesnička, pragmatička i estetska (Moretti i Stepanić 2019: 19).

II.

Žanrovski raspon Vitezovićeve lektire, vidljiv i u njegovim visoko literariziranim pjesničkim poslanicama, upućuje na stopljenost ponajprije klasične latinske elegijske i epigramske tradicije (Novaković 2009). Vitezovićeve opscene sintagme u epistolama ženama i o ženama nadovezuju se na povišenu lascivnost u tradiciji hrvatskoga latinizma još od Panonijevih epigrama. Provedene identifikacije utjecaja antičkih djela u Vitezovićevu opusu (Ovidije, Propertije, Tibul, Marcijal, Katul, moguće Lukrecije), uz biblijske novozavjetne izvore (sv. Luka, sv. Matej i sv. Marko evanđelisti), donijele su značajne zaključke o različitim intenzitetima te tradicije kroz povijest hrvatske književnosti.³

Uzevši u obzir da je u 17. stoljeću u latinskoj poeziji prevladavala nabožna poezija pa se protureformacijski duh osjećao gotovo snažnije u književnosti latinskoga izraza nego u književnosti na hrvatskome jeziku, Vitezovićeve mladenačke pjesme pokazuju da *carmina amatoria*, kojima je obilovao humanizam, a koje su u baroku postale više nego rijetke iznimke na latinskom jeziku, koliko god bile osuđene na komorni status, kao tradicija ipak nisu zamrle (Novaković 2009). Lascivnost na hrvatskom jeziku tijekom 17. stoljeća bila se razmahala u djelima Ivana Bunića Vučića i Frana Krste Frankopana (Fališevac 1987, 1995, Kravar 1991, 1993). Ljubavna motivika u Vitezovićevim epistolama obiluje antičkim i biblijskim formulama i pozajmicama iskazivanja osjećaja i nagovora, što rječito pokazuje Vitezovićev ukus, ali i adresatkinjin horizont očekivanja (iz perspektive epistolografa). Istaknutom neobičnom izravnosti (Novaković 2009: 44, 47) žene, prijateljice, djevojke, „generosa virago“, „amica sincera“, „perillustis ac generosa N. N.“, „dulcis Elisa“, „nobilis puella“, predstavljene tajnim imenima s političkom porukom, za razliku od antičkih prethodnica (Novaković 2009: 42), ako i nisu izrazitije individualizirane, osobnosti su koje svojom nazočnošću u opusu reprezentiraju različite društvene slojeve.

One se mogu naći u čudoredno problematičnim događajima prikazane s elementima humora, kao primjerice gostioničareva supruga, krčmarica u Radeču (Novaković 2009: 40; I, 11. *Ad Dominum Joannem Wajchardum Baronem Valvasor*, Vitezović 2019: 155; *Gospodinu barunu Johanna Weikhardu Valvasoru*, Vitezović 2022: 175–177), a mogu biti vrijedne dubokoga poštovanja, i pritom društveno-

² Ovaj rad, bez pretenzija k sintezi žanra, upućuje na najrecentnije tekstove o pjesničkim poslanicama, podrazumijevajući da je pitanje žanra osobita tema kojom su se plodonosno bavili brojni istraživači, primjerice Rafo Bogišić, Dunja Fališevac, Zoran Kravar, Darko Novaković, Zrinka Blažević, Tomislav Bogdan, Irena Bratičević, Dolores Grmača, Ivan Lupić, Lahorka Plejić Poje i dr.

³ O toj tradiciji podrobnije u N. Jovanović 2022, uz to v. D. Novaković 2009.

politički angažirane, jer zagovaraju narodnu pripadnost, poput Zagrepčanke–Gričanke (Novaković 2009: 40–43; II, 1. *Ad Herulam Slavam, Gospodici Slavi*, Vitezović 2022: 49–50) te opjevane u uzvišenoj intonaciji. U širokom rasponu na društvenoj ljestvici, Vitezovićeve žene zabilježene su u raznovrsnim aspektima moći i nemoći. Uz prostor slobode govora, pa i slobode ponašanja koju Vitezović bilježi ogoljenim izravnim izriječkom i otvorenošću u erotskom nagovoru, one su pod fatalnim Kupidovim uplivom, u skladu s antičkom tradicijom, kao primjerice plemenita djevojka iz Kranjske:⁴

Kad bi i tebe Cupid uspalio jednakim žarom
Češće⁵ da voljna si leć sa mnom u postelju ti!⁶

(II, 3. *Plemenitoj djevojci iz Kranjske*,
Vitezović 2022: 50, stihovi 5–6)

Kada ne uživaš ti dok ti je slobodno to!⁷

(II, 3. *Plemenitoj djevojci iz Kranjske*,
Vitezović 2022: 50, stih 8)

Na drukčiji su način u kontekstu (erotskih) sloboda dvosmisleno imenovane Dobrila i Tulipanka/Tulipana, koje traže različite darove dok pjesnik poziva na drukčije odnose (III, 36. *Dobrili, dana 12. veljače 1683.*; III, 37. *Tulipanki, 15. veljače*, Vitezović 2022: 52), pri čemu je teško ustanoviti „jesu li Benigna i Tulipana knjiške *dominae* ili realne osobe zaštićene pseudonimom“ (Kravar i Novaković 2000: 767).

Generalizacije o ženskom rodu odmažu u odgojetanju povijesnih adresata, ali imenovanje i isticanje funkcije žena, kao izvedenice ženske pozicije ponajprije u socijalnom te emotivnom ophođenju (priležnice, ljubaznice, voljene, djevojke, majke, supruge, kćeri, krčmarice, plemenitašice), znakovi su ženske moći u intimi a povremeno i u javnosti (u najvećoj mjeri princeza – nadvojvotkinja Marija Elizabeta):

Njemu je miliji Beč, koji obećava slast,
Tamo, naime, žive brojne djevojke krasne,
Koje na ljubav i strast lako češ navesti moć.⁸

(VII, 34a. *Gospodinu Adamu Bezéredyju, zapovjedniku u Fraknu*, Vitezović 2022: 90, stihovi 48–50)

⁴ U radu su navedeni latinski izvorni stihovi radi potvrde da je riječ o preciznom prijenosu značenja u hrvatskome prijevodu te da je interpretacija izvedena iz (u traduktološkim okvirima dosljednih) ekvivalenata i adekvata, koje čitatelj može ovim putem i sam provjeriti.

⁵ Podcrtala C. P.

⁶ *Teque pari, ò utinam, sufflammet amore Cupido, / Intrares lectum saepiùs ipsa meum.*

⁷ *Nec frueris rebus dum licet usque frui!* Ovaj stih oprimjeruje užitak u spolnosti „dum licet frui“ – do trenutka kad to ženi zbog tjelesne starosti više neće biti moguće. Riječ je o realizaciji tradicionalnoga toposa „carpe diem“.

⁸ *Charior est cunctis alma Vienna locis. / Haec etenim pulchras alit innumerasque puellas, / Quorum non durè sollicitatur amor.*

Stilski i generički uzusi i generalije podrazumijevaju društvene igre rječitoga izražavanja kao imperativ ophođenja viših društvenih slojeva, bez obzira jesu li one realizirane kao konzumirana ljubav ili su provokacija igre i nadmudrivanja moći dosjetljive riječi. Stoga je sadržajno i formalno naglašen finale epistole II, 3 plemenitoj djevojci iz Kranjske znakovit primjer ne samo ljubavne žudnje, nego i potencijalne moći riječi po volji žene, koja pristaje ili ne pristaje na igru:

Uslišaj novog dragog i naklonost njemu iskaži:
Ako ga ne voliš ti, pjesmu poderi – i Bog.

Upamti dobro:

Tu pjesmu djeva poželi,
I ja napisah djevi nju,
Ne uzvрати li ljubavlju,
Nit gubim što, nit dobivam.⁹

(II, 3. *Plemenitoj djevojci iz Kranjske*,
Vitezović 2022: 51, stihovi 29–35)

U opisima vlastitoga supružničkog odnosa pjesnik je dakako diskretniji, ali implicirani odnosi, uz onodobna muška (ali i ženska) potraživanja, grade se na temelju poštivanja. Vitezović, štoviše, mora svoje prijatelje i poznanike uvjeravati u ispravnost vlastitih stavova. U formaliziranom žanru epistole Vitezovićevi stihovi razotkrivaju da funkciji supruge – uz očekivane motive materijalnih dobrobiti (u više poslanica Vitezović spominje parnicu oko ženina imanja; Moretti i Štepanić 2019: 27), kao i moralnih osobina i osiguravanja potomstva – pjesnik daje kontekst primjerenosti bračnih drugova te svojevrstne uzajamnosti i ravnopravnosti: subjekt ističe tugu zbog smrti poštovane bračne družice barunice Katarine Vojnović te konstatira nenadomjestivost takve bračne družice usprkos nagovorima prijatelja da potraži novu suprugu, što je ujedno pjesnikov diskretan način profiliranja osobitosti žene koja bi bila, ali i ostaje utjelovljenje skladnih odnosa i bračne veze koja je dobro odmjerena ne samo po imutku, nego i po dobi. Ako povijest svjetske književnosti u takvom zagovoru kao primjer iz 17. stoljeća u europskim razmjerima često ističe Molièreovo djelo, u kojemu francuski komediograf kontinuirano promišlja pitanje braka i skladnih odnosa, a u hrvatskoj sredini isti sadržaj preuzimaju i prilagođuju moliérade 17. i 18. stoljeća (Čale Feldman 2018), Vitezović se zagovaranjem skladnih mjera uklapa u isti nazor.

Osobnu nesreću hrvatski pjesnik ispovijeda u pjesničkim poslanicama različitih intonacija. Vitezović se žali na vlastitu svekoliku obiteljsku tragediju:

⁹ *Suscipe grata novum foveasque decenter amantem: / Ni placet, hoc carmen dilacerando vale! / Nota Bene: Virgo rogabat carmina, / Haec Virgini contexui: / Amore ni suj perfruar, / Nil perdo, nil lucrere licet.*

Kakvu mi tugu zada umrće vlastite djece,
 Oca i majke k tom, družice bračne uz njih!
 (...)

 Ipak je bolje da čovjek i nema vlastitu djecu
 Nego da mora sam oplakat njihovu smrt.
 Nesretan otac je koji priprema djetetov sprovod
 Mjesto da dijete to isprati njega u grob.
 Jao, kako li plače i lije pregorko suze
 Dok mu utiskuje svoj cjelov u ledeni trup!
Kako to silno boli! Jao, nikada, družo,
Ne može goru bol pravi oćutjeti muž.
Ove otvoriše riječi pet mi na srcu rana:
Tijelo mi razdire bol. Zbogom i ostani zdrav!
 U Beču, 26. studenoga 1710.¹⁰
 (VII, 34a. *Gospodinu Adamu Bezéredyju,*
zapovjedniku u Fraknu, Vitezović 2022: 89
 i 91, stihovi 13–14, 59–68)

Pjesnik prima prijateljsku utješnicu u povodu
 smrti supruge i nagovor da izabere novu družicu:

Čitajući o žalosnom supruge tvoje i sina
 Usudu ja sam i sam tužnijim postao još.
 (...)

Nije još došlo vrijeme da iznuren podnosiš starost,
S drugom bi suprugom stog morao sklopiti brak.
Ona bi trebala biti bogata, stidna i plodna,
Kako bi porod ti, znaj, mogla podariti nov.
 Velčej još se ne usudi ovamo doći u Frakno:
 Očito svjestan je on da je počinio grijeh,
 Ili ga možda u Beču kakva zadržava vila:
 Poput magneta baš stalno ga privlači blud.¹¹
 Dana 8. prosinca 1710.
 (VII, 42. *Uglednomu i velmožnomu gospodinu*
Pavlu Ritteru, slobodnomu barunu, zlatnomu
vitezu, podžupanu slavne županije Like i
Krbave, Adam Bezéredy šalje mnogo pozdra-
va, Vitezović 2022: 86, stihovi 13–14, 21–28)

Ali Ritter odgovara da za njega više nema žene
 koja bi je zamijenila te ujedno usputno ustvrđuje da
 je dobar odabir bračne družice važna životna utjeha:

Bezéredy, savjet mi daješ da pronadem ženu,
Jer će mi skupa s njom doći i miraz u brak.

Rijetke su bogate žene, a pritom i skromne i lijepe,
Još bi manje da muž njihov je toliko star.
Ne znaš li da se međusobno jedino privlače uvijek
Onaj bogat i lijep, nikada jadan i star?
 Kada bih našao takvu, ni lijepu ni bogatu odveć,
Spremnu na radanje k tom, dobra da krasi je ćud,
 Bježao ne bih od braka, ali da mu se predam,
 Ja bih, družo moj, radosno prizvao smrt.
 Ipak se pitam zašto svezu ti prezireš bračnu,
 Zašto bježiš od tog dobra što nudiš mi sam?
 Nisi, neoženjen, nikad upoznao utjehu žensku:
 Ako nešto znaš, neće ti nanijeti bol.
 Lako je Velčeu željet i voljeti djevojke mlade:
 Zato što bora trag nema na obrazu on.
 Dvor u Fraknu nije dobro mjesto za ljubav,
Pundu na glavi, znaj, nećeš u Panonke nać.
Austrijanke nose punđe i raskošne halje,
Krase ih ljupki hod, laskave riječi i šarm.¹²
 20. prosinca 1710.
 (VII, 42a. *Gospodinu Adamu Bezéredyju,*
 Vitezović 2022: 87–88, stihovi 17–36)

Opisujući se kao jadan i star, a posredno i kao ni
 previše bogat ni previše lijep, Vitezović ocrtava
 profil idealne žene u konkretiziranim uvjetima,
 umjereno cijeneći izgled, imetak i obiteljsku duž-
 nost, ali i narav supružnice koja je Vitezoviću važna
 sastavnica suživota. Na to se nadovezuje Vitezovićeva
 specifikacija izgleda žena i djevojaka iz različitih
 sredina – potentna za okvire ideje „domaćih i stran-
 nih“¹³, identitetskih slagalica, ali i odnosa centra,
 periferije i regionalizma (Keating 1988) – u uspo-
 redbi Panonke nasuprot Austrijankama, u opisu
 mode češljanja i odijevanja, kretnji, umijeća laske i
 drugih milina i dražesti. Takav Vitezovićev pogled
 omogućuje kontekstuiranje znanstveno već utvrđene
 pjesnikove ljubavne ali i političke poruke, primjerice
 usporedbe „slavenskog i germanskog plemena na
 tragu jednadžbe koja je u hrvatskoj političkoj
 esejistici i historiografiji poznata još od Orbinija“
 (Novaković 2009: 41–43; Moretti 2022: 45).

Vitezovićevu profilaciju bračne družice kao i
 bračnoga druga, tj. poštivanja „prečasne žene“ i uza-
 jamnosti supružništva u onodobnom društvu, uz

¹⁰ *Quos mihi natorum pepererunt funera moestus, / Tum patris et matris, cum sociaequae thori! / (...) Attamen est melius dulces non noscere natos, / Solvere quàm natis tristia justa suis. / Infelix genitor, qui claudit lumina nati, / Per quem sperabat claudier ipse sua! / Prò, quàm altos gemitus, lacrymas quàm fundit amaras, / Figit et in gelidas oscula moesta genas! / Hic dolor est, dolor heu, quo nullus acerbior unquam / Accidere ingenio posset, Amice, viro. / Quina meo his dictis renovavi vulnera cordi: / Cuncta dolore tremunt jam mihi membra. Vale. // Viennae 26. Novembris.*

¹¹ *Charae Consortis dum Natorumque tuorum / Tristia fata lego, tristor et ipse super: / (...) Necdum decrepitam sentis patrisque senectam: / Uxor adhuc placeat chara secunda tibi. / Quae formosa sit ac dives, foecunda, pudica, / Reddere quae valeat pignora chara nova. / Völčejus non audeat adhuc ad Frakno venire, / Nupernae culpae conscius ipse suae. / Nympha Viennensis vel quaedam detinet ipsum / Et quasi magnetis more petulca trahit.*

¹² *Ducere consortem suades, Beseredy, vovesque / Bis gemina instructam dote venire mihi. / Foecundam, pulchram, ditem simul atque pudicam: / Rara est haec mulier; fors magè rara seni. / An nescis pulchram pulchri ditemque potentis, / Non senis aut miseri semper amore capi? / Si qua foret, nec pulchra nimis, nec dives abundè; / Apta modò proli et moribus usa bonis, / Non ego connubium fugerem sed utraque prehensio / Gestirem ad mortem laetus, Amice, manu. / At miror; cur tu socialia foedera spernis, / Quodque mihi suades, effugis ipse bonum? / Non nosti, semper caelebs, muliebre levamen: / Notis quippe bonis est caruisse dolor. / Velčejo facilè est optare et amare puellas: / Non illi faciem ruga senilis arat. / Non alit illius Franknensis curia amores, / Nec fert cristatum Pannonia virgo caput. / Austriacas cristae variataque vestis adornant, / Incessus, gestus, blandula verba, lepor.*

¹³ Sintagma prema: Ivo Hergešić: *Strani i domaći*, Zagreb, 1935. te *Domaći i strani*, Ex libris, Zagreb, 2005.

razumljivu konvencionalnost (I, 20. *Gospodinu grofu Georgu Sigmundu od Gallenberga*; III, 43. *Gospodinu Juliju Heinrichu, slobodnomu barunu od Apfaltrerna*; VII, 52. *Gospodinu savjetniku barunu Patačiću*, Vitezović 2019: 162, 218–219, 461–464; Vitezović 2022: 54, 192–194) upotpunjuje niz epistola u žanru *consolatio*, a u istom se krugu može protumačiti utješna epistola u povodu smrti majke Jonate Ivanovića (Moretti 2019: 27):

Ljubav me iskrena sada priječi pisati tebi
 Jer te ljubljene smrt majčice tjera na plač.
 (...)

 Ta je uzorna majka i prilika pametne žene
 Krenula sretna na put koji je vodi u raj.
 Sretna, kažem, jer tebe s Davidom ostavi bratom,
 Zdravog i čilog kad njoj smrtni je kucno čas.
 Tako se kreposna žena oslobodi briga zemaljskih,
 Sada u dobrima svim na nebu uživa, znaj.¹⁴
 U Zagrebu, 26. siječnja 1703.

U njoj se pjesnik referira na antičku mitologiju (očekivano na Parku: „Non omnes uno tempore Parca rapit“, stih 12) ugledajući se na latinske pjesnike, čime se Vitezovićeve utješnica dodatno uspješno kontekstuiru u bogatu europsku tradiciju *consolatio*, poput antologijske *Utjehe gospodinu du Périeru u povodu smrti njegove kćeri* (*Consolation à M. du Périer sur la mort de sa fille*, 1598/1599) François de Malherbe, u kojoj se pojavljuje isti motiv Parke.

Osobito je važna prisutnost motiva žene i odnosa prema ženi u stihovima u kojima Vitezović tematizira fenomene protivne vrijednostima koje zagovara, tj. spomen tragičnoga događaja obiteljskoga nasilja, kad Vitezović u epistoli navodi kako je neki kranjski seljak ubio trudnu ženu i sina, spalio kuću i potom se objesio:

Možda vijest ti još nije o zločinu pristigla strašnom
 Koji se zbio gdje strm diže se glavnički grad:
 Jedan poludjeli seljak je ubio suprugu trudnu,
 Koja tada bje skoro pri porodu već,
 Sjekirom divljački skroz raskolivši njezinu glavu,
 Potom oružjem tim ubi i potomka svog.
 Kako u kući ne bi ostalo nikoga živog,
 Zločinac konopom tad život si oduze sam.
 Ovaj užasan zločin bijeda velika skrivi:
 Ubogom neće stić nikada dobro od nje.¹⁵
 (I, 10. *Barunu W. A. Mordoxu*,
 Vitezović 2022: 175, stihovi 31–40)

¹⁴ Zahvaljujem Zrinki Blažević na prijevodu ovoga primjera, nastalom za potrebe ovoga rada: *Nunc tibi lugenti dilectae funera matris / Scribere sincerus penè vetabat amor / (...) Illa pia Matris specimen sapiensque virago / Accessit vitae laeta perennis iter: / Laeta, inquam, quae te cum fratre Davide reliquit, / Inque bono Mater post sua fata statu. / Sic curis mundi mulier generosa soluta, / In coelis fruitur nunc meliore bono / (...) Zagabrie 26. Januarii 1703. (VI, 16. *Ad Dominum Comitem Jonatam Ivanovich, Canonicum Zagabriensem*, Vitezović 2019: 403, stihovi 1–2, 14–18).*

¹⁵ *Fors necdum lata est casus tibi fama cruenti: / In Galnekanæ contigit arcis humo. / Rusticus insanus turgentem ventre*

Obiteljsko nasilje (u nižem društvenom sloju) i tragedija koja iz njega proizlazi za Vitezovića su bili potresni događaji koje je vrijedilo zabilježiti te o njima izvijestiti (za razliku od primjerice ratnih događaja koje u epistolama ne ističe nego im se posvećuje u drugim književnim vrstama). Žene i djeca su u položaju žrtve u tom još jednom aspektu Vitezovićeve racionalističko-realističkoga nazora u kojemu do izražaja dolazi sklonost da se taj nazor izrazi nekim partikularnim primjerom, bliska rokoko izrijetku, i u kojoj ima prostora za retorički element *movere* (dirljivost) (Moretti i Stepanić 2019: 42–43).

Konačno, za hrvatskoga pjesnika važna je i sveta žena, sv. Lucija kojoj posvećuje anagram:

Iz Obreža, na blagdan Svete Lucije mučenice
 S anagramom
 Božanska Lucija
 Osvijetljen put.
 Distih
 Premda izgubi oči, Lucija slijedi ženika,
 Osvijetljen k nebu je put – prečista ljubav je to.¹⁶

Spretnu igru riječima i premetaljku označitelja i označenoga mogao je Vitezović izvesti i iz drugih svetačkih imena, ali ovako ludički upletena (Stepanić 2016: 333–348) sveta Lucija upotpunjuje figuraciju žena u književnosti koja štuje *imitatio* kao kreativno natjecanje (Curtius 1998), a istodobno je refleks specifičnog povijesno-umjetničkog trenutka kraja 17. stoljeća.

III.

Tematizacija žene u Vitezovićevim pjesničkim poslanicama pokazuje se plodotvornom za procjenu Vitezovićeve cjelovitijeg mjesta u hrvatskom književnom kanonu po markantnim motivskim sklopovima i stilskim odlikama. Pjesničke poslanice upotpunjuju procjene njegova već kanonizirana epskog opusa (Blažević 2012; Blažević 2005; Budišćak 2020; Klaić 1914; Kravar i Novaković 2000; Pavličić 2007 i dr.). Među brojnim mogućnostima odabira riječi za metričke potrebe, Vitezović poseže za motivom, ali i za riječju „žena“ (*mulier*): ovdje je važno da u epistoli V, 63 Vitezović navodi da

*maritam, / Quae propè jam partu decubitura fuit, / Occidit, saevam capiti incutiendo securim, / Post natum simili caede peremit idem. / Neve quid intactum, vivum vel in aede supersit, / Peccanti vitae funera fune dedit. / Hic ingens furor est, quem fortè coëgit egestas: / Nil unquam miseris suggerit illa boni (I, 10. *Ad Eundem*, Vitezović 2019: 155, stihovi 31–40).*

¹⁶ Zahvaljujem Zrinki Blažević na prijevodu ovoga primjera, nastalom za potrebe ovoga rada: *eX obreX festo DIVae LVCIae MartyrIs / Cum anagrammate / diva Lucia / Lucida via / Disticon / Amissis oculis sequitur pia lucia sponsum, / Est via nam coeli lucida, castus amor (III, 38. *Ad Dominum Comitem Adamum à Zrinio, 12. Xbris 1683.*, Vitezović 2019: 225, stihovi 32–38).*

Hrvatska ima žene i muževe koji rado opjevavaju rat, tj. kazivačice i kazivače vernakularnih junačkih pjesama (usp. Botica 1990):

... naime, ratnički narod
Manje Junoni je sklon, više ga privlači Mars.
Ipak (vjeruj mi) svoje pjesnike prilično cijeni:
Rado i žena i muž tu opjevavaju rat.¹⁷

Jedina žena među povijesno potvrđenim primateljima iz dvorskih elitnih krugova je, kako je istaknuto, nadvojvotkinja princeza Marija Elizabeta, kći cara Leopolda I. i njegove treće supruge Eleonore Magdalene od Pfalz-Neuburga (Moretti i Stepanić 2019: 31, 47–48), kojoj se Vitezović očituje po pravilima komunikacije po okomici hijerarhije unutar elitne društvene okoline u danom trenutku u Habsburškoj Monarhiji s primjerenom društvenom distancijom (Moretti i Stepanić 2019: 45; Moretti 2020: 48). Toj „časnoj princezi“ Vitezović je uputio šest stihovnih redaka u kojima su ključne riječi ponizan – ponizno (1. i 6. stih), pisanje (napisan stih, ispisan, otisnut, 2., 3. i 4. stih) te sudbina (5. stih). Kompozicija motivskoga sklopa ukazuje na odmjerenost i zaokruženost misli koje započinju uzusom, a središnjim motivima potvrđuju, ali i produbljuju dosadašnja istraživanja teze o sprezi pjesničkih poslanica kao zadanoga „formata i u njih uložena estetičkog i intelektualnog napora“ (Moretti i Stepanić 2019: 32).

IV.

Odgovor na pitanje tko su i kakvi su likovi žena u epistolama Pavla Rittera Vitezovića kreće se putem Vitezovićevih epiteta: žena je plemenita djeva, plemenita djevojka, iskrena prijateljica, majka, supruge; pjesnikinja-kazivačica; slatka, blaga; krasna, čudesna, lijepa i ljupka, opasna, ona ugrožava, ne podnosi biti pobijedena (pobijedeni, dakako, ne podnose biti ni muškarci); žena koja može biti „uspaljena“ i časna (Moretti 2022: 45–48), žena koja se čudi. Subjekt implicitno postavlja pitanje koliko djevojka vrijedi ako ne vodi ljubav, što je još jedna inačica toposa „carpe diem“. Žena ima slobodu željeti i izvolijevati, a subjekt iskazuje njezine osjećaje koji su ravnopravni s osjećajima muškarca, jer i ona osjeća iskrenu bol zbog gubitka. Iz navedenih elemenata kulturologija i znanost o književnosti mogu rekonstruirati pitanje tko je lik žene, ali mogu i više od toga: u nastojanjima muškaraca 17. i 18. stoljeća da se reprezentiraju u okvirima ideala „honnête homme“, kreira se i ideal „honnête femme“. Sintagmu „honnête femme“ ipak ne treba

ugađati prema idealu „honnête homme“ jer su dometi uopćivanja dviju sintagmi u osnovi različiti: „čestita“ i „poštena“ žena određuju se u općenitijem sustavu vrijednosti u kojemu su i pravila jednostavnija, rudimentarnija (poglavito kad se u promišljanja upletu relacije poštenoga i poštovanoga u autora kao što su Faret, Du Bussy-Rabutin, La Bruyère, Courtin, La Rouchefoucauld, Gombaud, Molière, Boileau, Taine i dr.). Razlika smisla u sintagmama „poštena žena“ i „čestita žena“ manja je u odnosu na suptilne razlike u frazama „čestit muškarac“ i „pošten muškarac“ (čovjek) u francuskome jeziku, a još i više i u internacionalnoj i u hrvatskoj frazi. Ne ulazeći u rasprave koje su o toj temi postojale tijekom ranonovovjekovlja, pa i kasnije, moguće je uopćiti: čestita žena je poštena žena i obrnuto, dok isto ne mora vrijediti za muškarce. Čestita žena definirana je ponajprije moralom kao ophođenjem samim, a čestit čovjek ponajprije primjerenom udvornošću kao stilom ophođenja, tj. mondenim moralom (Hazard 1968: 299; Mesnard 1987; Le Petit Robert 1990: 936; Bury 1996; Larousse i sl.). U francuskome jeziku, štoviše, navodi se da je potrebno razlikovati redosljed riječi u sintagmi koja se odnosi na muškarca u odnosu na redosljed riječi za žene: *un homme honnête* i *un honnête homme* međusobno se razlikuju, dok su *une femme honnête* i *une honnête femme* ekvivalentni izrazi (Walther 2015; Larousse i dr.), što potvrđuju i brojni književni primjeri 17. i 18. stoljeća (Molière i dr.).

Vitezovićeva pjesnička reprezentacija žena i obraćanje ženama u epistolama, materiji visokoga stupnja „očekivanih elemenata“ kroz slojevitu književnu tradiciju, aktivno sudjeluje u Vitezovićevom omiljenom „iznevjerivanju očekivanja“, što povjesničarima književnosti omogućuje da se Vitezovićeva književna epoha tumači kao prijelazno razdoblje u stilskom i idejnom aspektu, kao rokoko između konceptnog baroka i harmoničnoga klasicizma, tj. kao doba transformacije književnih i kulturnih vrijednosti. Upravo zahvaljujući visokoj konvenciji, Vitezovićeva opisivanja žena pomaže u razumijevanju pjesnikovih stilskih opredjeljenja, od retoričkoga aparata barokne književnosti (Kravar 1991, Blažević 2012: 435–437, Moretti i Stepanić 2019: 19, 42–43, 67, 70–71 i dr.) prema olakšanijoj retorici 18. stoljeća, dok je veza s antikom jača na razini topike (Moretti i Stepanić 2019: 64, Novaković 2009). Vitezovićev stil nije pretjeran ni neproničan nego pojedinačan, konkretan, ponegdje kompleksan, ali uglavnom pregledan. U tom pjesništvu s vremenom počinje pretežati mjera i uravnoteženost, ponajprije vidljiva u kronološkom razvoju Vitezovićeve fraze.

Ako raznovrsne pozicije žena u Vitezovićevim epistolama, od žena na položaju političke moći do žena na položaju društvene žrtve, ostavimo kao okvir pjesnikova društvenog konteksta te se usre-

¹⁷ *Martia gesta lubens vir mulierque canit* (Vitezović 2019: 363, stih 22).

dotočimo na okosnicu Vitezovićevih književnih poruka dominantnih u cjelini njegova opusa, razvide se dvije ženske figure koje zagovara hrvatski pjesnik na prijelazu stoljeća i koje su vrijedne hvale kao vrijednosna jezgra: žena supružnica i žena-kazivačica junačkih pjesama o ratovima (koju narod cijeni). Bilo u privatnom bračnom ili u javnom djelovanju, žena je i kao supružnica i kao čuvarica kolektivnoga kulturnog pamćenja u Vitezovićevu fikcionalnom sustavu dobila značajno mjesto.

IZVORI

Ritter Vitezović, Pavao 2019. *Epistolae metricae*. Ur. Violeta Moretti i Gorana Stepanić. Split: Književni krug Split, Marulianum.

Ritter Vitezović, Pavao 2022. *Pjesničke poslanice*. Ur. Violeta Moretti, prev. Zrinka Blažević. Zagreb – Senj: Disput – Matica hrvatska Ogranak Senj.

LITERATURA

Blažević, Zrinka 2005. „'Plorantis Croatiae saecula duo': diskurzivne adaptacije i performativne funkcije marijanskog toposa“. *Umjetnost riječi*, 49 (1), str. 37–47.

Blažević, Zrinka 2012. „Vitezović, Pavao Ritter“. *Hrvatska književna enciklopedija*, sv. 4, ur. Velimir Visković, str. 435–437.

Bogdan, Tomislav 2012. *Ljubavi razlike. Tekstualni subjekt u hrvatskoj ljubavnoj lirici 15. i 16. stoljeća*. Zagreb: Disput.

Bogdan, Tomislav 2017. *Prva svitlos. Studije o hrvatskoj renesansnoj književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.

Botica, Stipe 1990. „Pjesme o Senjanima u Erlangenskom rukopisu iz 1720. godine“. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 17, 1, str. 143–162.

Budišćak, Vanja 2020. *Žanrovska obilježja „Odiljenja sigetskoga“*. Doktorski rad, rukopis. Zagreb: Filozofski fakultet.

Burke, Peter i Po-chia Hsia, Ronnie 2007. *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.

Bury, Emmanuel 1996. *Littérature et politesse. L'invention de l'honnête homme (1580–1750)*, Perspectives littéraires, Paris: Presse Universitaire de France.

Courtin, Antoine de 2023. (1998) *Nouveau Traité de la civilité qui se pratique en France parmi les honnêtes gens*. Paris: Classiques Garnier.

Curtius, Ernst Robert 1998. *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. 2. izdanje, Zagreb: Naprijed.

Čale Feldman, Lada 2018. „Žene pametne“. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*, 50, 187 (1), str. 5–22.

Fališevac, Dunja 1987. *Ivan Bunić Vučić*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti – Sveučilišna naklada Liber.

Fališevac, Dunja 1995. „Dživo Bunić Vučić“. *Dživo Bunić Vučić. Djela*. Prir. Dunja Fališevac. Zagreb: Matica hrvatska, str. 9–29.

Fališevac, Dunja 2008. „Renesansna poslanica kao prostor poetičko-estetičkih iskaza“. *Colloquia Maruliana*, XVII, str. 7–25.

Hazard, Paul 1968. (1935) *La crise de la conscience européenne 1680-1715*, Paris: Fayard.

Hergešić, Ivo 2005. *Domaći i strani*, Zagreb: Ex libris.

Jembrih, Alojz i Jukić, Ivana (ur.) 2016. *Pavao Ritter Vitezović i njegovo doba (1652–1713)*. Zbornik radova s 3. međunarodne kulturološke konferencije „Pavao Ritter Vitezović i njegovo doba (1652–1713)“, Zagreb, 26.–28. rujna 2013. godine. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

Jovanović, Neven 2022. „Aluzivne dimenzije vračare iz En Dora u Marulićevoj Davidijadi“. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*, 54, 206 (4), str. 19–27.

Keating, Michael 1988. *State and Regional Nationalism*. New York: Harvester-Wheatsheaf.

Klaić, Vjekoslav 1914. *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića*. Zagreb: Matica hrvatska.

Kravar, Zoran 1991. *Das Barock in der kroatischen Literatur*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag.

Kravar, Zoran 1993. *Nakon godine MDC*. Dubrovnik: Matica hrvatska Ogranak Dubrovnik.

Kravar, Zoran i Novaković, Darko 2000. „Vitezović Ritter, Pavao“. Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć i Darko Novaković (ur.). *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, str. 766–769.

Larousse. *Dictionnaires Français*. Dostupno na: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/français/honn%C3%AAte/40338>, pristup: 18. listopada 2022.

Mesnard, Jean 1987. „'Honnête homme' et 'Honnête femme' dans la culture du XVIIe siècle“, *Papers on French Seventeenth Century Literature*, 36, str. 15–46.

Moretti, Violeta i Stepanić, Gorana 2019. „Usud ga nije volio. Latinske pjesničke poslanice Pavla Rittera Vitezovića (1652–1713)“. Pavao Ritter Vitezović. *Epistolae metricae*. Ur. Violeta Moretti i Gorana Stepanić. Split: Književni krug Split, Marulianum, str. 9–113.

Moretti, Violeta. 2022. „Predgovor“, „Pjesničke poslanice Pavla Rittera Vitezovića“, „Izabrane poslanice“. U: Pavao Ritter Vitezović. *Pjesničke poslanice*. Ur. Violeta Moretti, prev. Zrinka Blažević. Zagreb – Senj: Disput – Matica hrvatska Ogranak Senj, str. 7–8, 13–29.

Novaković, Darko 2009. „Vitezovićevo ljubavno pjesništvo na latinskom“. *Latina et Graeca*, 16, str. 39–54.

Stepanić, Gorana 2016. „Formalni eksperimenti u latinskom pjesništvu Pavla Rittera Vitezovića (1652–1713)“. Alojz Jembrih i Ivana Jukić (ur.). *Pavao Ritter Vitezović i njegovo doba (1652–1713)*. Zbornik radova s 3. međunarodne kulturološke konferencije „Pavao Ritter Vitezović i njegovo doba (1652–1713)“, Zagreb, 26.–28. rujna 2013. godine. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, str. 333–348.

Pavličić, Pavao 2007. *Epika granice*. Zagreb: Matica hrvatska.

Rey, Alain; Rey-Debove, Josette (ur.) 1990. *Le Petit Robert. Dictionnaire de la langue française*. Paris: Dictionnaires Le Robert.

Walther, Gerrit 2015. „Honnête homme, honnête femme“. *Encyclopedia of Early Modern History Online*. Dostupno na: https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopedia-of-early-modern-history-online/honn%C3%AAte-homme-honn%C3%AAte-femme-COM_021103, pristup: 18. listopada 2022.

SUMMARY

PAVAO RITTER VITEZOVIĆ TO WOMEN AND ABOUT WOMEN

Epistles are texts of international import carrying out the transfer of ideas and themes. Ranging from various aspects of sociability to thematizing love in different generic models, Vitezović's epistles are replete with tradition and convention while occasionally allowing for "spaces of freedom". They contain information about quotidian life involving women and female addressees. Despite their relatively minor share in the context of his oeuvre, the qualitative features of female characters in Vitezović's epistles are stimulating for an interdisciplinary study of the past referring to the issues of stylistic periods and the

fashioning of subject and object, particularly as regards self-presentation and self-promotion. Depending on the manner of creating female characters in a particular literary form and its subtypes, this underwrites their representation, the forms of the presence of female identity and its implications as the object of utterance and as an addressee, to the way women were understood as a theme or symbol in European literatures with features of literary periods. Working in a highly conventional genre, from literary exercises to political maneuvers, the author casts women in different positions in terms of strategies of politeness and courtesy as highly literarized persons.

Keywords: Pavao Ritter Vitezović, epistles, thematics, female character, rococo